

Богдан Мельничук   **Микола Ільницький**
як осмислювач
художньо-історичної
літератури

Навіть просте гортання виданого п'ять років тому бібліографічного покажчика «Микола Ільницький» (Львів, 2004) перекоонує в тому, що в полі зору видатного українського критика та літературознавця перебувала і перебуває передовсім поезія, а якщо точніше, то сучасна українська поезія. Саме до неї була звернута і перша його літературно-критична книжка «Барви і тони українського слова» (1967), і низка наступних – аж до виданих у ХХІ ст. Їй присвячено докторську дисертацію вченого «Сучасна українська радянська поезія: Літературний процес і еволюція образності» (1983) і сотні публікацій у наукових збірниках, газетах. Водночас уважне око закріпить значне число друків, заснованих на художній літературі про історичну минувшину нашого й інших народів, що з'являлися впродовж майже всього ХХ ст. Навіть тоді, коли це було вельми вигідно, М. Ільницький не писав про т. зв. історико-революційну літературу. Йому імпонували твори про часи, що передували більшовицьким переворотам, твори, що мали дефініцію художньо-історичних.

Першу його статтю цього плану було надруковано рівно сорок років тому, в 1969-му, в журналі «Дніпро» та передруковано тоді ж у торонтському виданні «Ми і світ». У ній йшлося про три різні за стильовими ознаками твори – романи «Диво» Павла Загребельного, «Мальви» Романа Іваничука та «Жбан вина» Романа Федоріва, що мали й немало спільного. Як признавався М. Ільницький пізніше, на основі аналізу проблематики, а також персонажів, які втілюють не лише волелюбність і відвагу, а й талант

народу, рівень самопізнання своєї епохи, автор дійшов висновку, що «наша література дозріла до художнього відображення історії духовної, історії мислячої, історії ідей» [2, с. 11].

Після «Мислячої історії» М. Ільницький друкує огляд «Історія далека і близька» (1972), рецензії на книги Ніни Бічуї «Дрогобицький звіздар» (1970) і Ліни Костенко «Маруся Чурай» (1980), статті «Сохраняя связь времён (о грузинском историческом романе)» (1980), «Ланка зв'язку поколінь (Український і грузинський історичний роман)» (1983), «Голос героя – голос автора» (про історичну прозу Павла Загребельного, Романа Іваничука, Валерія Шевчука) (1985), «Пам'ять у слові» (про історичну романістику останніх десятиліть) (1985), передмови до збірки історичних повістей Юліана Опільського «Сумерк» (1988) та двокнижжя Романа Федоріва «Жбан вина» і «Кам'яне поле» (1988). Разом з цими передмовами з'явилася стаття «Людина в історії: Жанрові структури сучасної історичної прози» (1988), через рік – монографія «Людина в історії (Сучасний український історичний роман)» (1989). Потому були статті «Історичні повісті Андрія Чайковського» (2002), «Сковородіана Володимира Підпалого» (2003) та ін.

У передмові до недавнього «києвомогиллянського» тритомника «На перехрестях віку» академік Іван Дзюба пише: «За всієї різноманітності, а часом і видимої спонтанності дослідницьких захоплень Миколи Ільницького, є в нього своя коронна тема, свій обжитий і постійно далі обживаний духовний простір: це система літературного “господарства” Львова, Галичини, Західної України взагалі. Про знані й малознані феномени цього “господарства” він постійно хоче сказати щось нове, а деяким із них присвячує ґрунтовні монографії» [1, с. 9].

Якщо мене не зраджує пам'ять, у М. Ільницького немає монографій про західноукраїнські художньо-історичні явища. Зате він окинув пильним оком аналітика творчість фактично кожного більш-менш помітного галицького письменника-історика (буковинці й закарпатці, мабуть, ще тільки в його творчих планах). У низці праць він звертається до такого видатного художнього явища, як «Захар Беркут» І. Франка. Взірцем глибокого осягнення жанрової специфіки творів на історичну тему засобами дуже осядної (всього-на-всього п'ять сторінок типового книжкового

формату) праці може слугувати вже згадувана стаття вченого про Франкового сучасника, одного з найпопулярніших на західноукраїнських землях письменника – історика Андрія Чайковського. У передмові «Панорама століть (Юліан Опільський)» до книги «Сумерк» (1988) Вчений першим із літературознавців (бо післямова його колеги Романа Гром'яка «Історична проза Юліана Опільського» з'явилася роком пізніше) глибоко проник в історико-художню творчість іншого вельми популярного в Галичині письменника, який, за М. Ільницьким, «багато зробив для розвитку історичної [прози] в українському літературному процесі 20–30-х рр. [XX ст.]» (Кн. I, с. 325). Утім, не тільки тих десятиліть. У тій же передмові львівський дослідник зазначає: «Прагнення Ю. Опільського, відтворюючи минуле, не обминути духовну атмосферу часу, вплинуло на творчість майстрів української історичної прози наступних генерацій. Зокрема, літературознавець М. Сиротюк відзначав вплив повістей Опільського “Іду на вас” та “Ідоли пануть” на романи Семена Скляренка “Святослав” і “Володимир”, а Роман Іваничук визнає, що на становлення його як історичного романіста вплинув саме Ю. Опільський своїми повістями». (Там само).

Цитована передмова розпочинається з вельми важливої думки, яка дозволяє нам перейти за рамки розмови про розвиток художньо-історичної літератури на західноукраїнських землях. Ця думка звучить так:

Історична тематика в українській прозі не раз переміщалася з периферії в епіцентр літературного процесу. Таке переміщення можна пояснити передусім тим, що навіть в умовах тоталітарного режиму, коли художньому слову всюди і скрізь нав'язувалися “класовий підхід” і “соціальні критерії”, навіть у тих умовах можна було певною мірою досліджувати ті проблеми, розгляд яких на матеріалі сучасного життя був неможливий. Це передусім утвердження національної самосвідомості, спадкоємності духовних традицій, зв'язку поколінь... (Кн. I, с. 325).

Стосовно другої половини 30-х рр. минулого століття подібне зауважили автори академічної «Історії української літератури». В її 7-му томі читаємо: «Переключення уваги письменників з сучасних тем на історичні – явище в цілому негативне – пішло на користь історико-біографічній прозі. В цій галузі як відомі

письменники, так і дебютанти здобули чималі творчі перемоги. Сталося це переважно в другій половині 30-х років, коли послідовно проведена боротьба з вульгарно-соціологічними концепціями дала помітні наслідки в розумінні правдивого змалювання осіб та подій минулого» [4, с. 114].

Висловлені з часовим інтервалом у двадцять років, обидва спостереження підкреслювали неабияку вагу художньо-історичного письменства у літературному процесі – надто те, яке належало М. Ільницькому. Адже в умовах жорсткого насаджування «пролетарського інтернаціоналізму» він акцентував на першочерговості утвердження засобами цього письменства національної самосвідомості, спадкоємності духовних традицій, що вважалося тоді другорядним.

Монографія М. Ільницького «Людина в історії» виграє порівняно з двома книгами Миколи Сиротюка, якого він згадує не без прихильності, – «Український радянський історичний роман: Проблема історичної та художньої правди» (1962) і «Живий перегук епох і народів: Ідеї інтернаціоналізму в українському радянському історичному романі» (1981). І річ тут не тільки в класових підходах, загалом у заідеологізованості книжок М. Сиротюка. Попри задекларований інтернаціоналізм, М. Сиротюк залучає до розмови про художньо-історичну літературу, крім українських, хіба що російські твори цього жанру, оце й усе.

М. Ільницький не ігнорує художньо-історичних творів російських авторів, звертаючись до романів Василя Яна «Батий», Віктора Чивіліхіна «Пам'ять», Василя Шукшина «Я прийшов дати вам волю» та інших. Але в нього зіставне коло значно багатше від Сиротюкового. При розгляді української історичної прози львівський учений спирається на відповідний досвід письменників цілого ряду інших літератур – грузинської (трилогія Григола Абашідзе «Грузинська хроніка XIII століття», романи Чабуа Амїреджибі «Дата Туташхія», Отара Чіладзе «Ішла дорогою людина»), болгарської (роман Димитра Талева «Залізний світильник»), молдавської (роман Іона Друце «Біла церква»), сербської (роман Іво Андрича «Міст на Дрині»), литовської (драматична поема Юстінаса Марцінкявічюса «Міндаугас») та ще кількох.

Істотною особливістю книги М. Ільницького «Людина в історії» та інших його праць є залучення до розмови про історичну

прозу творів інших жанрових різновидів та родів – як української, так і зарубіжних літератур.

Плідність такого підходу засвідчує, зокрема, звертання львівського вченого до феномена художньої сквородіани, в якій він цілком слушно відводить чільне місце поемі-симфонії Павла Тичини «Сковорода», що, залишившись незавершеною, стала «важливою віхою в літературній сквородіані, найглибшим з усього, що написано про великого мислителя» [2, с. 119]. Дослідника вражає передусім «глибокий інтелектуальний клімат твору». Мислительне начало (здаймо, що один із розділів монографії має назву «Історія мисляча») імponує М. Ільницькому в іншому поетичному творі: «У цікавому філософському контексті виникає образ українського філософа у вірші російського радянського поета М. Заболоцького «Вчера, о смерти размышляя...» [2, с. 122]. На такого ж плану віршовані твори не бідна українська література: «Немало сміливих намагань побачити постать українського мислителя на фоні розвитку людського пізнання знаходимо в сучасній поезії, в якій особливо виділяються цикл І. Драча “Сковородіана” та цикл Б. Олійника “Сковорода і світ”» [2, с. 122]. Кращі зразки поетичної сквородіани сильні своєю художньою концептуальністю, якої здебільшого не помітно в сквородіані прозовій. Тому робиться логічний підсумок: «Так, постать Г. Сковороди ще чекає свого повноцінного художнього втілення в літературі, в першу чергу в романній прозі». І тут же знову наголошується на вазі поетичного слова: «Іноді епізодична згадка про митця в поемі (“Слово про рідну матір” М. Рильського, “Ніж у сонці” І. Драча, “Дорога” Б. Олійника), циклі чи окремому вірші (“Сковорода” Д. Павличка, “Сковородинське коло” Л. Вишеславського) в плані проблематики часом дають більше, ніж твори, спеціально присвячені великому філософу. Вони засвідчують, що ідеї першого розуму нашого, його етична концепція, виростаючи із осмислення теоретичної спадщини європейських вчених і вбираючи в себе принципи світосприйняття і етики українського народу, стали органічною часткою нашого буття, здатні збуджувати й запліднювати творчу думку сучасних митців» [2, с. 126].

Плідність зіставлення різножанрових художньо-історичних творів різних літератур яскраво засвідчено на прикладі роману

«Отчий світильник» українця Р. Федоріва і драматичної поеми «Міндаугас» литовця Ю. Марцинкявічюса.

Осмилення стану української художньо-історичної літератури під кінець 80-х рр. минулого століття дало змогу М. Ільницькому зробити загальний висновок про неповторність і самобутність цього мистецького явища, його спорідненість з подібними явищами інших літератур. Водночас у книзі «Людина в історії» прозвучало вболівання за її подальший розвиток, невдоволення тим, що «жоден, навіть найталановитіший твір українського автора не здобув поки що такого загальносоюзного чи європейського визнання, як, зокрема, романи грузинського письменника О. Чіладзе чи естонського Я. Кресса, угорського Л. Мештергазі чи боснійського М. Селімовича...» [2, с. 355].

Хоча доробок М. Ільницького в царині дослідження української художньо-історичної літератури кількісно поступається перед сукупністю решти його наукових праць, він є значним здобутком і самого дослідника, і всього нашого літературознавства.

Список літератури

1. Дзюба Іван. Микола Ільницький: діапазон зацікавлень і коректність інтерпретацій // Ільницький Микола. На перехрестях віку: У 3 кн., кн. I. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 3-18.
2. Ільницький Микола. Людина в історії (Сучасний український історичний роман). – К.: Дніпро, 1989. – 355 с.
3. Ільницький Микола. На перехрестях віку: У 3 кн., кн. I-III. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008-2009.
4. Історія української літератури: У 8 т., т. 7. – К.: Наук.думка, 1971. – 403 с.